

ERFGOED BRUSSEL

Een publicatie van het Brussels
Hoofdstedelijk Gewest

DOSSIER
BRUSSEL, M'AS-TU VU?

N°006 - 007
SEPTEMBER 2013

**SPECIAAL NUMMER
OPEN MONUMENTENDAGEN
BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST**

La Dolce vita

HET MONDAINE LEVEN IN DE OOSTENRIJKSE NEDERLANDEN

CHRISTOPHE VACHAUDEZ

Kunsthistoricus

Hoewel de Nederlanden het toneel waren van een aantal gedenkwaardige oorlogen, kenden ze tijdens het grootste deel van de 18de eeuw – een periode die samenviel met het bewind van de Oostenrijkse Habsburgers – ook een lange periode van vrede en welvaart. De landvoogden die de in Wenen residerende soeverein vertegenwoordigden, waren de drijvende kracht achter een niet-aflatend bruisend cultureel leven. Daarnaast waren er de traditionele plechtigheden ter ere van diezelfde landvoogden, die door de lokale overheden werden georganiseerd, zoals processies of kermissen waaraan het gewone volk deelnam.

Zowat alle contemporaine kroniekschrijvers en waarnemers hebben het over de luchthartigheid, elegantie, spiritualiteit¹, het raffinement of zelfs de decadentie van de 18de-eeuwse welgestelde klassen. Deze eeuw van *la dolce vita* begon hier echter eerder slecht, want in de Nederlanden werden talrijke confrontaties tussen de grote Europese machten uitgevochten. Toch kon het wapengekletter de feestvreugde niet volledig verdringen. De zin om feesten te organiseren in de traditie van de Blijde Intredes en Vlaamse kermissen van David Teniers, eigen aan de bewoners van de Zuidelijke Nederlanden, bleek nog steeds intact aan het begin van de nieuwe 18de eeuw. De inhuldiging van de Muntschouburg viel samen met het jaar 1700 en kondigde het begin aan van een bijzonder gevarieerd cultureel en feestelijk leven.

Met uitzondering van de zogenaamde *Guerre en dentelles* (een oorlog waarbij beleefdheden werden uitgewisseld), die tussen de lente van 1745 en januari 1749 resulteerde in een tijdelijke terugkeer van de Fransen in onze contreien, bleven de Zuidelijke Nederlanden onder Oostenrijks bewind, tot ze in 1795 definitief door Frankrijk werden geannexeerd. De opeenvolgende keizers legden weliswaar enkele zeldzame en korte bezoeken af aan deze rijke, maar ver van Wenen verwijderde gebieden, maar ze gaven er de voorkeur aan een landvoogd te benoemen als hun plaatsvervanger. Als fysieke vertegenwoordiger van de legitieme soeverein had deze de leiding over de officiële plechtigheden en de kleinere festiviteiten van het hof. Hij stelde de kalender op van feestelijkheden die het volk bij bepaalde gelegenheden mocht organiseren en nam de gewenste initiatieven om zijn gevolg te

Aartshertogin Maria-Christina, dochter van keizerin Maria-Theresia, geschilderd door de befaamde portretschilder Johan Joseph Zoffany, bestuurde de Zuidelijke Nederlanden aan de zijde van haar echtgenoot, prins Albert van Saksen-Teschen. Zij verzette zich openlijk tegen sommige beslissingen van keizer Jozef II en koos partij voor haar onderdanen. Olie op doek, 1776 (© Kunsthistorisches Museum, Wenen).

vermaken. De keuzes van de landvoogden bleken vrij gelukkig te zijn en de meesten van hen probeerden een geprivilegieerde relatie aan te knopen met hun onderdanen. Het is dus evident dat de persoonlijkheid van deze doorluchtige vertegenwoordigers een doorslaggevende invloed had op het intellectuele leven in Brussel en de Zuidelijke Nederlanden, en daardoor ook op het mecenaat, de creativiteit en het dagelijkse leven van het volk en het hof. Dit resulteerde in een echte maalstroom van feestelijke activiteiten, waarvoor de Nederlanden al lang bekendstonden. Ze zouden deze reputatie in de 18de eeuw alle eer aandoen en zich met zwier verzetten tegen alle tegenspoed.

DE MUNTSCHOUBURG, EEN PLAATS VAN CULTUUR EN ONTMOETINGEN

Op het einde van de 17de eeuw gaf Maximiliaan II Emanuel van Beieren, een groot liefhebber van vermaak en zelf danser en muzikant, toe aan de wens van zijn raadgever Gio Paolo Bombarda² en de componist Pietro Antonio Fiocco³: hij beval de bouw van een schouwburg in het centrum van de stad, op de ruïnes van het gebouw waar voordien de koninklijke munt werd geslagen. Er bestond al een andere zaal, de zogenaamde Opera van de Hooikaai, gevestigd in een voormalige opslagplaats, en een ruimte waar alleen komedies werden opgevoerd, gelegen op de Montagne-Sainte-Elisabeth (Sint-Elisabethberg). Deze voldeden echter niet meer voor een stad

in volle opgang. De keuze viel op de Venetiaanse architecten Paolo en Pietro Bezzi, die naar verluidt een van de mooiste bonbonnières van Europa ontwierpen. Blijkbaar was Atys, een tragedie van Jean-Baptiste Lully⁴, de eerste voorstelling die er op 16 oktober 1700 werd gehouden. In het prille begin van de 18de eeuw kende deze componist een groot succes in heel Europa: "Zijn muzikale tragedies bekoorden een groot publiek, want ze lieten veel ruimte voor balletten en

maakten gebruik van machinerieën die de verbeelding prikkelden."⁵ Er werden ook enkele Italiaanse opera's opgevoerd, maar deze waren eerder zeldzaam. Zoals vaak richtte Brussel de blik op Parijs.

Naar het voorbeeld van de theaterzalen in Venetië was het interieur elliptisch, telde het vijf rijen loges en bood indien nodig plaats aan zo'n tweeduizend toeschouwers.⁶ Een eigenaardigheid was dat zich achter de klassieke voorgevel met een centrale travee onder fronton enkele appartementen voor gastacteurs bevonden. Het gebouw stond bekend als het *Hôtel de la Comédie*⁷ (afb. 1). Achter de portiek bevonden zich eerst meerdere binnenplaatsen en daarna het eigenlijke theater. De schouwburg grensde aan andere gebouwen en was georiënteerd in de richting van de Schildknaapstraat. Er werden tot nog toe geen documenten gevonden die ons informatie kunnen verschaffen over de binneninrichting. De enige gedetailleerde beschrijving is te vinden in een pamflet van 1774, en aangezien er in de loop van de eeuw allicht weinig aan veranderde, kunnen we deze als referentie nemen: "*Lorsqu'on pénètre dans le théâtre, on découvre une grande salle elliptique terminée par une scène large et élevée qui attire l'œil par la beauté de son cadre doré... On distingue quatre rangs de loges, aug-*

Zoals gewoonlijk gaat het er in de parterre bijzonder geanimeerd aan toe: mensen van alle slag delen hetzelfde plezier in het theater en wedijveren met elkaar in het luidop geven van hun mening over een bepaalde repliek, over het spel van een bepaalde acteur of over een detail van een of ander kostuum.

mentés de deux demi-rangs situés sous les premières loges. Toutes les loges sont coupées obliquement, de manière à regarder la scène. Comme d'habitude, c'est au parterre que l'animation bat son plein: des gens de toutes conditions partagent le même plaisir du théâtre et se concurrencent à donner tout haut leur avis sur une réplique, sur le jeu de tel acteur, sur un détail du costume de tel autre. Il y a toutefois peu de commerçants: ceux-ci préfèrent les «estaminettes» au spectacle. Le parterre est donc composé

*essentiellement de jeunes gens délurés, de quelques étrangers de passage, d'officiers et d'autres militaires en uniforme, sans oublier les marchandes en quête d'aventures galantes."*⁸

PARKET OM OP TE DANSEN

Het 'Grote Theater' speelde vrij snel een belangrijke sociale rol en werd de geprivilegieerde ontmoetingsplaats voor de Brusselse hogere kringen. De landvoogd ontving er bovendien zijn gasten en organiseerde er hofgala's, een traditie die heel het Oostenrijkse regime zou blijven bestaan. Er werden feesten van beschermheiligen georganiseerd en verjaardagsfeesten van de soeverein. De voorstellingen werden meestal gevolgd door een maaltijd met daarna een steeds drukbezocht bal.⁹ Wanneer de voorstelling voorbij was, rukten werklui uit om een reserveparket te leggen dat bestand was tegen het enthousiasme van de dansers.

Anderen werden aangetrokken door het vermaak dat Brussel bood. In 1709, vlak na zijn overwinning in de Slag van Malplaquet, woonde Eugenius van Savoye¹⁰ de voorstelling bij van *Amadis*, een tragedie van Jean-Baptiste Lully. Op 21 november van het jaar daarop kwam hij terug, vergezeld door de hertog van Marlborough¹¹, om naar de ballet-opera *Les Quatre Saisons* van Lully te komen kijken. *La Gazette* schreef toen: "...depuis l'arrivée en cette ville de Leurs Altesses, il est arrivé beaucoup de généraux et d'officiers de distinction. Leurs dites Altesses ont été tous les soirs se divertir à l'opéra et la comédie, où il y a toujours un grand concours de noblesse."¹² Elke avond wachtten er in de drukke buurt van de Munt talrijke koetsen op hun passagiers.

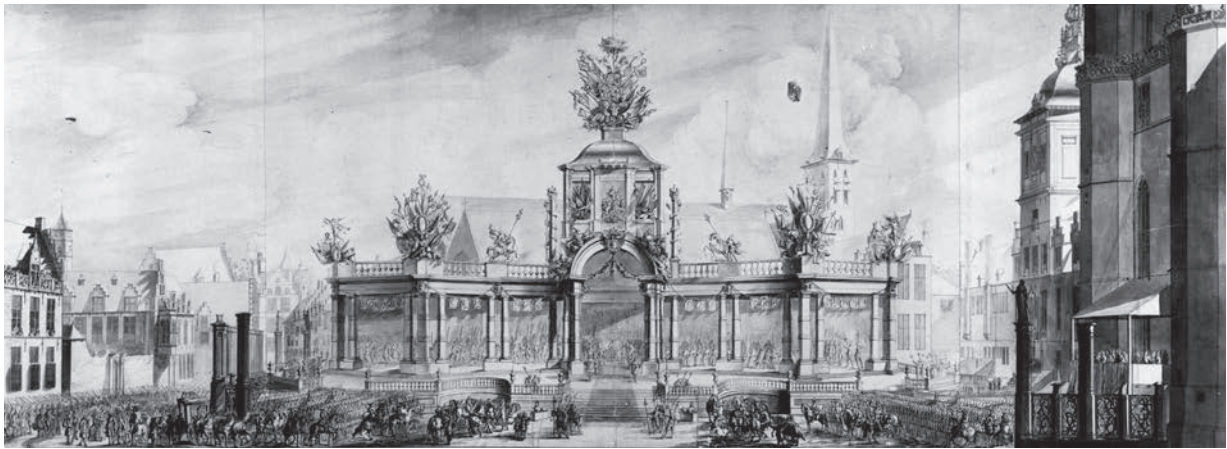
DE ONTVANGST VAN GEKROONDE HOOFDEN

Het lijkt geen twijfel dat Filips V (1683-1746) het Grote Theater bezocht toen hij op 22 februari 1702 zijn plechtige intrede in Brussel maakte. Bij deze gelegenheid werd een tijdelijke constructie met allegorisch decor, ontworpen door architect Willem de Bruyn,

Afb. 1

Deze aquareltekening stelt de Muntchouwburg voor, gebouwd naar het ontwerp van architect Bombarda. De toneelzaal lag aan de binnenkant van het huizenblok, achter een gevel met fronton waarin het *Hôtel de la Comédie* gevestigd was. Tekening (© MSB).

Afb. 2

Deze tijdelijke constructies op het Baliënplein, ontworpen door architect en beeldhouwer Jan-Pieter van Bauscheit de Oude (1669-1728), maakten deel uit van het decor voor de plechtige inhuldiging van keizer Karel VI in Brussel op 11 oktober 1717. De afbeelding is het spiegelbeeld van de werkelijke situatie. Gravure (© MSB).

opgetrokken op de Grote Markt. Dit was een traditie die in de Nederlanden de intronisatie en de belangrijke momenten van een regeerperiode markeerde. Dergelijke bouwsels waren vernuftige constructies in lichte materialen, die snel konden worden gedemonteerd en daarna werden vernietigd of gerecycleerd voor andere ceremonieën. Hun iconografisch programma was vaak complex en aangepast aan de soeverein die werd geëerd. Zowel dignitarissen als leden van de gilden of het gewone volk leverden hun bijdrage aan deze evenementen en moesten zich aan heel precieze regels houden. Zo moest iedereen “voor zijn huis vegen, en de huizen die op het parcours van de stoet [lagen] decoreren en verlichten”.¹³ De gilden en andere verenigingen van de stad werden “in goede orde en op een welomschreven plaats” verwacht.¹⁴ Meestal was de bevolking blij met het geboden spektakel en stroomde ze massaal toe om de soeverein of zijn beeltenis te komen toejuichen. Vaak kon het volk daarna genieten van een bal op kosten van de staat en van een onvergetelijk vuurwerk.

De Spaanse Successieoorlog nam weldra een einde en bekrachtigde de overdracht van de Zuidelijke Nederlanden aan Oostenrijk. De Hollandse troepen verlieten het land met tegenzin. De gevolmachtigde minister van keizer Karel VI (1685-1740), de markies van Prié (1658-1726), deed zijn triomfantelijke intrede in Brussel. Er begon een nieuw tijdperk voor onze provincies. Meteen na zijn aankomst installeerde van Prié zich met zijn gevolg in het Egmontpaleis, waar hij in april 1717 met grote sier Peter de Grote, sinds 1682 tsaar van Rusland, vorstelijk ontving. Deze laatste soupeerde daar samen met de hele adel. Maar de belangrijkste gebeurtenis van dat jaar had plaats op 11 oktober, toen de keizer zelf de titel van hertog van Brabant ontving, in aanwezigheid van de Heren van de Staten. Op de Grote Markt werd een indrukwekkende triomfboog opgericht, ontworpen door de Antwerpse beeldhouwer Jan Pieter van Bourscheit de Oude. Op de top ervan, zwaaiend met de keizerlijke vlag en blazend op een trompet, stond Faam op de aardbol, die rustte op de dubbelkopige adelaar van het Heilige Roomse

rijk der Duitse Natie. In het lagere register van het bouwwerk waren de keizerlijke deugden te zien: Kracht, Volharding, Matigheid, Godsvrucht en Justitia (afb. 2). De stoet zou vertrekken van Sint-Goedele en onder deze triomfboog voorbijtrekken om zich naar het ‘Grote Theater van het Hof’ te begeven.¹⁵ Dezelfde kunstenaar tekende ook een reusachtige tribune bekroond met militaire trofeeën. Het Brusselse publiek woonde uitgelaten het spektakel bij, dat men zou kunnen vergelijken met de grote Hollywoodproducties van vandaag. De dag, die volledig gewijd was aan de verheerlijking van de keizer, werd besloten met een grandioos vuurwerk.

EEN WEINIG GELIEFDE LANDVOOGD

De markies van Prié had maar matige interesse voor vertier, maar tegen alle verwachtingen in was het programma van het Grote Theater nog altijd even overvloedig. Naar verluidt debuteerde Marie-Anne de Camargo, in 1710 geboren in Brussel, in deze periode op de planken van de Munt. Ze werd opgemerkt door de prinses van Ligne, die haar gratie bewonderde. Ze werd naar Parijs gestuurd om zich daar te vervolmaken en weldra ook het Franse publiek in vervoering te brengen. In die tijd kampte de Munt met financiële problemen. Al in 1713 had directeur Jean-Baptiste Grimberghs vier acteurs moeten ontslaan. Het jaar daarop beleende hij zelfs zijn schilderijenverzameling en zijn huizen, terwijl de acteurs van de prins van Hessen-Kassel, die in Brussel een aantal voorstellingen kwamen geven, vroeger dan voorzien terug naar Duitsland vertrokken.¹⁶ Nochtans kende het theater weinig concurrentie; alleen de Kleine Opera in *Le Coffy* kon zich een beetje meten met de Munt. Maar deze twee instellingen hadden dezelfde directeur, wat een potentiële rivaliteit verminderde. Er was ook nog het theater bij de *Gracht*¹⁷, waarover echter heel weinig geweten is.

De reizende acteurs vormden geen directe bedreiging. Zij boden het gewone volk, dat zich geen toegang tot

de grote theaters kon veroorloven, een welverdiende ontspanning. Dit wordt geïllustreerd door een kleurrijk anoniem schilderij. Het dateert uit het begin van de Oostenrijkse periode, want de toren van de Sint-Niklaaskerk (afb. 3), die in 1714 instortte, is er nog op te zien. Er wordt een tandentrekker afgebeeld – in die tijd een populair thema – die omringd door nieuwsgierigen zitting houdt op een overdekt podium op de Grote Markt. Het Baliënplein en de Grote Zavel waren eveneens geliefde pleisterplaatsen voor rondreizende acteurs.

Datgene waarvoor werd gevreesd, gebeurde uiteindelijk op 5 november 1717: de Munt werd openbaar verkocht door notaris De Potter. Het theater werd gekocht door Jean-Baptiste Meeûs voor de ronde som van twintigduizend florijnen. De situatie was van die aard dat er ook een aantal opslagplaatsen moesten worden verkocht, en weldra zaten de zolders en entresols van het gebouw vol kostuums.

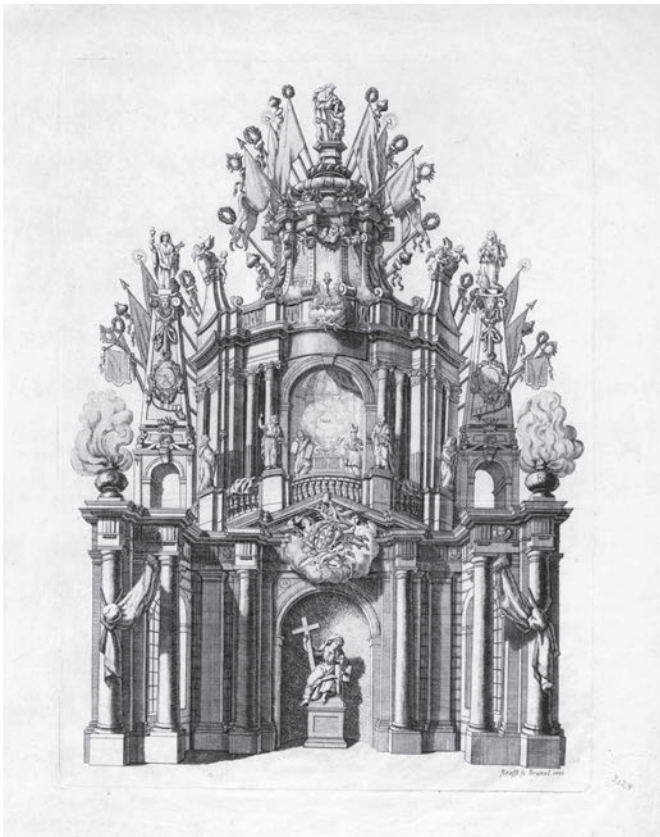
In het *Hôtel de la Comédie* was voortaan het *Louvre* van mijnheer Meeûs ondergebracht. Dit was de naam van een galerie voor de permanente tentoonstelling en de verkoop van kunstwerken. Op 5 juli 1719 verkreeg Meeûs toestemming voor het openen van dit *Grand Cabinet des Arts*. Deze nieuwigheid kende een zeker succes.¹⁸ Het werd een initiatief waarmee Brussel een koploper van de vooruitgang werd.

De markies van Prié werd verfoeid¹⁹ en gehoord door de Staten en het volk, dat geen gelegenheid liet voorbijgaan om een grap of spottied te maken over de minister. De aristocratie liet al lang de salons en bals van zijn arme echtgenote, Diane-Marie de Saluces, links liggen. Nochtans deed ze haar best en nam ze in 1720 zelfs deel aan de groots opgezette processie voor de 350ste verjaardag van het Heilig Sacrament van Mirakel (afb. 4). Toen de dienstdoende landvoogd Eugenius van Savoye in 1724 aftrad, profiteerde keizer Karel VI ervan om de ongewenste markies te ontslaan en te vervangen door zijn eigen zuster, aartshertogin Maria Elisabeth (1680-1741).

Afb. 3

De aanwezigheid van het belfort van de Sint-Niklaaskerk, dat in 1714 instortte, maakt het mogelijk dit zicht op de Grote Markt, verlevendigd door een reizend theater, in het begin van de 18de eeuw te situeren. Dit soort vermaak was wijdverbreid en zeer geliefd bij de Brusselse bevolking (Kunstfoto Speltdoorn & Fils, Brussel © KMSKB).

Afb. 4

Deze monumentale triomfboog werd opgericht op het Zaterdagplein ter gelegenheid van het Heilig Sacrament van Mirakel, een grote processie die één keer per jaar door Brussel trok. Gravure uit 1735 door Vander Eyde en Krafft (© MSB).

Afb. 5

Op 9 oktober 1725 waren alle notabelen van de stad Brussel samengestroomd voor aartshertogin Maria-Elisabeth, de zuster van keizer Karel VI, die uit Oostenrijk was aangekomen om haar taak als landvoogdes van de Zuidelijke Nederlanden op zich te nemen. Olie op doek, J.B. Martin, Guy Cussac, Brussel (© KMSKB).

DE MELOMANE AARTSHERTOGIN

De Zuidelijke Nederlanden voelden zich hierdoor vereerd. Op 9 oktober 1725 wachtte een cohorte notabelen de nieuwe gouvernante op aan de rand van de stad (afb. 5). Ze deed haar officiële intrede en passeerde onder de traditionele boog die haar goed bestuur aankondigde. Nog diezelfde avond was ze aanwezig in het Groot Theater om een Italiaanse opera, uitgevoerd door de groep van Landi, bij te wonen. Diezelfde week zag ze *Britannicus*, *Andromache* en een komedie van Democrites. Dit was een goed teken voor de Munt! Als Maria Elisabeth een voorstelling bijwoonde, waren een aantal plaatsen en loges ambtshalve voorbehouden voor de leden van haar talrijke gevolg. Daartoe behoorden gouvernanten van de dames, hofdames, dames van de Gouden Sleutel, eredames, monseigneur de Grootmeester en de Grootchildknaap, hofkamerheren, kamerdames, lagere officieren, kamermeisjes en kamerdiens, lijfknechten, trompettisten en stoel dragers, de pages met gouverneur en onderwijzer, officieren van de wacht,

adjudanten van het hof en kamerfoeriers.²⁰ De aartshertogin was gul voor de organisatoren, die blij waren met deze buitenkans.²¹

De ietwat norse vrijgezellin werd door velen streng veroordeeld. Nochtans herleefde het hof en droeg Maria Elisabeth bij aan het herstel van het artistieke leven, zoals blijkt uit de talrijke partituren en stukken die in haar tijd in Brussel werden gedrukt. Ze ging graag naar bals, komedies en opera's en benoemde Fiocco tot kapelmeester. In 1727 had ze de hand in de komst van de groep van de Venetiaanse impresario Peruzzi, die in de Munt een zekere suprematie van de Italiaanse opera introduceerde. Zijn groep telde meerdere opmerkelijke zangers, zoals Anna Maria Peruzzi, die aan het begin stond van een carrière die haar naar Madrid zou brengen, waar ze van 1739 tot 1751 de prima donna van Farinelli was; Cristina Groneman, later 'de Moskovitische' genoemd, vanwege haar schitterende carrière in Sint-Petersburg van 1731 tot 1738; en de Bolognese contralto Anna Dotti, die voordien aan de *Royal Academy* van Londen meerdere rollen

had vertolkt in creaties van Händel. Zeventien opera's die tussen 1727 en 1728 in Brussel werden gebracht, behoren tot het genre van de *opera seria*.²² Het oor van de aartshertogin werd hierdoor zeker gestreeld, maar muziek was niet het enige tijdverdrijf van de verheven melomane.

JACHTEN, PLECHTIGE MISSEN, BALS EN FEESTEN

Soms, als ze niet ging jagen in de Warande²³ vlak bij het paleis of op valkenjacht was in de Zennevallei, ging Maria Elisabeth op patrijzenvangst buiten de Vlaamse poort. Het hele hof dat haar begeleidde, was dan in het groen gekleed en werd geleid door prins van Rubempré, opperjager van het hertogdom Brabant. Voor het feest van Sint-Carolus, het naamfeest van de keizer, "woonde hare doorluchtige hoogheid een plechtige mis bij die door de muziekgroep van het hof werd gezongen in de kapittelkerk van deze stad, en waarbij de hele adel aanwezig was, en ook de leden van de Geheime Raad, van de Raad van Brabant, van de Raad van Financiën en van de Rekenkamer; en de genoemde doorluchtige hoogheid bevond zich 's avonds in het Groot Theater, voor de voorstelling van de tragedie van Horatii en Curatii, waarvoor ze iedereen op haar eigen kosten vrije toegang had gegeven; en toen het stuk gedaan was, soupeerde ze in datzelfde Groot Theater en gaf een openbaar bal met verfrissingen en allerlei soorten wijnen en likeuren, thee, koffie, chocolade en allerlei soorten water voor iedereen; zelf bleef ze tot twee uur 's nachts op het bal, dat ze bijwoonde vanuit haar loge."²⁴ Het was trouwens op de vooravond van een groot bal dat het paleis van Brussel in de nacht van 3 op 4 februari 1731 vuur vatte, want we weten dat de diamanten van de aartshertogin voor die gelegenheid op haar toilet waren genaaid. Daarom werden de assen gezeefd in een poging om ze terug te vinden.

Feesten waren echter niet louter het privilege van de landvoogdes. In september 1729 organiseerde Chaillon de Joinville, minister van Frankrijk in Brussel, een grote receptie ter ere van

de geboorte van de *dauphin*²⁵ en liet hij de gevel van zijn herenhuis versieren met zesduizend lampions.

De aartshertogin vergat haar onderdanen niet en organiseerde vermakelikheden voor het volk. Toen Jean-François van der Kappe tot *primus* van de Leuvense universiteit werd benoemd, een eer die al sinds 25 jaar niet meer aan een Brusselaar was toegewezen, stuurde ze een eskadron kurassiers om de betrokkene te verwelkomen aan de poorten van de stad. Ze leende de jongeman en zijn ouders ook een koets van het hof, bESPANNEN met zes paarden. Zo trok op 24 november 1727 een prachtige, door de studenten georganiseerde stoet naar het paleis, waar de aartshertogin de jonge *primus* ontving en hem een gouden ketting met haar beeltenis overhandigde. De hele dag en ook een groot deel van de nacht werd er gefeest in de schitterend verlichte stad.²⁶

In die tijd hielden dames uit de hogere kringen ook een salon, zoals in Parijs, en dit fenomeen versterkte zich in het midden van de eeuw. Op dat moment excelleerde de prinses van Thurn und Taxis (1683-1750), geboren Maria-Ludovika de Lobkowitz, in haar functie van gastvrouw en kon ze onder meer de hertog van Marlborough en de graaf van Aylesbury²⁷ tot haar regelde bezoekers rekenen. Deze laatste was uit Groot-Brittannië gevlucht²⁸ en had zich met zijn vrouw Charlotte d'Argenteau, gravin van Esneux, op de Zavel gevestigd. Aan hem danken we de Fontein van Minerva, die hij financierde.

Op 13 augustus 1741 vermaakte de aartshertogin zich opperbest op een groot bal aangeboden door de markiezin van Trazegnies. Misschien had ze daar kougevat, want ze overleed dertien dagen later in haar kasteel van Mariemont aan longcongestie. Ze liet niets van schulden achter - een primeur! Haar grootmeester²⁹, graaf Friedrich August van Harrach-Rohrau, nam tijdelijk haar taak over. Toen hij in maart 1743 naar Wenen terugkeerde, werd deze gebeurtenis opgeluisterd met trommels, militaire instrumenten en fakkels.

EEN ESCORTE VAN DRIEHONDERD PAARDEN

Daarna arriveerde Karel-Ferdinand, graaf van Königsegg-Erps, de vervanger van de overleden aartshertogin. Hij was belast met de voorbereiding van de komst van aartshertogin Maria Anna (1718-1744), de zuster van keizerin Maria-Theresia (1717-1780), en haar echtgenoot, hertog Karel van Lotharingen (1712-1780). Als welkomstgroet stuurden de Staten hem een escorte van driehonderd paarden. Al snel organiseerde de graaf diners, waarop hij de hertogin van Arenberg, mevrouw van Groningen of de prinses van Chimay uitnodigde om zo in contact te komen met de meest befaamde families van de stad. Op 26 maart 1744 deed het prinselijke paar zijn intrede in Brussel. Alles was tot in de puntjes georganiseerd en de compagnies, aangevuld met hele regimenten hellebaardiers, kleurden de officiële stoet. Een getuige schrijft: "Het is moeilijk te zeggen hoeveel volk aan het venster stond in de straten waar we passeerden (...) overal heerste grote vreugde."³⁰ Uit zuinigheidsoverwegingen werd er materiaal gerecupereerd van monumenten die in 1717 waren gebouwd voor de inhuldiging van Karel VI. Karel van Lotharingen, de echtgenoot van de landvoogdes, was niemand minder dan de broer van Frans I (1708-1765), prins-gemaal van Maria Theresia. Haar moeder, geboren als Elisabeth van Orléans, was bovendien de zuster van de regent die over Frankrijk regeerde tijdens de minderjarigheid van Lodewijk XV. Een dergelijke stamboom kon de overheid van onze provincies niet onberoerd laten.

LA GUERRE EN DENTELLES

Ondanks deze illustere verwantschap werden de landvoogden weldra uit Brussel verjaagd door de Franse troepen die onder leiding van maarschalk Maurits van Saksen³¹ de Zuidelijke Nederlanden binnenvielen. De maarschalk, die verzet was op theater, reisde niet zonder zijn persoonlijke troep en kort na zijn aankomst werd Charles-Simon Favart tot hoofd van het Groot Theater van de Munt gebombardeerd. In 1746 ontving de prins van Arenberg

Afb. 6

De Antwerpse kunstenaar Franz van Stampart (1675-1750) schilderde dit portret van Karel van Lotharingen als maarschalk van Oostenrijk, een waardigheid die hem in 1740 was toegekend door zijn schoonzuster, keizerin Maria-Theresia. De prins werd landvoogd van de Zuidelijke Nederlanden vanaf 1744. Olie op doek (© MSB).

Lodewijk XV met alle egards in het Egmontpaleis. Maar Oostenrijk heroverde al snel de Zuidelijke Nederlanden en op 23 april 1749 werd Karel van Lotharingen opgewacht met triomfbogen en binnengehaald als overwinnaar van het Franse leger. Hij was alleen, want zijn echtgenote was in 1744 overleden (afb. 6).

DE FESTIVITEITEN VAN DE BLIJDE INTREDES

Deze keer stond de Blijde Intrede in het teken van de triomfantelijke terugkeer van keizers uit de Romeinse oudheid. Een getuige beschrijft de gebeurtenissen als volgt: *“le pont de Laeken étoit artistiquement orné de lauriers ... sur le Treurenberg, on avoit dressé un magnifique arc de triomphe, décoré de plusieurs drapeaux et banderoles aux armes et chiffres de S.A.R. Certains particuliers participèrent avec transport à cette fête comme le chapelain de Ste Gudule qui fit ériger devant sa maison une pyramide, surmontée d'un piédestal triangulaire dont un côté représentait S.M. l'Impératrice, reine soutenue par Jupiter descendant des cieux et l'autre côté S.M. l'Empereur conduit par la déesse Minerve et le troisième représentait S.A.R. le duc Charles de Lorraine, le messager des Dieux, annonçant aux Belges leur bonheur.”*³² De volksfeesten, de feestverlichting en de vreugdevuren duurden drie dagen en drie nachten. De toeloop van mensen van buiten de stad was zo groot dat er meer dan vijftienduizend mensen in de herbergen van de stad logeerden. Aansluitend werden talrijke ontvangsten gegeven aan de hoven en in de paleizen van de grote namen van de hoofdstad.

Deze hele beau monde verplaatste zich door de bevestigde en met illusionistische bouwsels versierde straten. Er wordt melding gemaakt van triomfbogen aan de Leuvensepoort, aan de Munt, aan de fontein van de Drie Maagden, op de Grote Markt, aan de fontein van de Warmoesberg, aan Sint-Goedele, aan de fontein van de Houtmarkt en aan het hof van Hoogstraten, voor het Baliënplein. Deze bouwwerken, getooid met gebladerte of tapijten, met diverse emblemen,

chronografen en bliksemschichten, versierd met bogen, bespannen met doek en tapijtwerk, vormden een ideale stad die op een bepaalde dag de echte stad doet verdwijnen om aan de vorst een beeld te tonen in de traditie van de stedenbouwkundige utopie van de renaissance.³³ De verschillende tableaux zetten de vorst en zijn gevolg aan om daar even te stoppen.

Het gejuich van een enthousiast publiek werd vergezeld van klokkengelui, feeëriek verlichting, salvo's van voetzoekers, schoten van vuurwapens en fanfares. Overal waren bloemen en reukvaten opgesteld om de vorstelijke neus te behagen. De ontvangsten op het stadhuis, in het paleis en het Groot Theater werden gevolgd door een reusachtig vuurwerk. Enkele dagen later werd het heroïsche ballet *De terugkeer van de vrede in de Nederlanden* opgevoerd. In de zaal van de Munt *“was de toeloop zo groot dat er geen enkele plaats meer was te vinden!”*³⁴ Kan een vorst zich een warmere ontvangst indenken? De bevolking had grote verwachtingen over deze nieuwe landvoogd en zou daarin niet ontgoocheld worden. Misschien omdat de vorst in het begin van zijn mandaat te veel in beslag genomen werd door zijn taak, stelde hij bij gebrek aan een directeur een adellijk trio aan (de markies van Deinze, de hertog van Arenberg en de hertog van Ursel) die de programmering van het repertoire van de Munt op zich nam. Ze hadden weinig op met de lyrische tragedie, die uit de mode was, en richtten hun aandacht op de komische opera. Deze was tijdens de korte Franse bezetting geïntroduceerd door de groep die was meegerisd met de maarschalk van Saksen en zette sindsdien met groot succes de toon. Van tijd tot tijd moesten de stukken uit Parijs wijken voor het Italiaanse theater. Daartoe behoorden *Oratio*, een intermezzo uit een werk van Pergolesi dat de landvoogd bijzonder kon smaken, en *Ramir*, een heroïsche komedie die een massaal succes kende. Verder stonden er werken van de Fransen Marivaux, Dufresny, Boissy, Nolant de Fatouville, Quinault, Sedaine en Delisle de la Drevetière, en balletten van Fellicini op het programma. Op het fronton van het voormalige *Hôtel de la Comédie* werd een

gebeeldhouwde figuur geplaatst die een masker vasthoudt, ongetwijfeld een verwijzing naar deze voorkeur voor de komedie.

VENETIAANSE MASKERADES EN MET DE KOETS IN DE FILE

Er werden talrijke bals gegeven naar aanleiding van grote galafeesten, ter ere van bepaalde bijzonder vereerde heiligen zoals Sint-Theresa of Sint-Franciscus, of om heuglijke gebeurtenissen van het vorstenhuis te vieren, zoals een geboorte. Het volk had geluk, want hoewel er enkelen ter wereld kwamen tijdens de Franse bezetting en in onze contreien niet werden gevierd, kreeg keizerin Maria-Theresia niet minder dan zestien kinderen! In het geval van een gratis bal was het de gewoonte dat de landvoogd alle kosten betaalde, het drukken en verspreiden van de kaartjes inbegrepen.

Een van de opmerkelijke festiviteiten tijdens het bewind van Karel van Lotharingen was de Venetiaanse maskerade die begon met een gemaskerd souper bij de hertog van Arenberg op de Zavel. Daarna reden de genodigden in een open koets langs de belangrijkste straten van de stad naar de Munt, waar een gedenkwaardig bal begon. En het bleef niet bij die ene keer. Op 8 februari 1752, toen het carnaval in aantocht was, bedacht de landvoogd vier quadrilles³⁵ waarin matrozen, tuiniers, pelgrims en boeren werden geënceneerd. Datzelfde jaar kreeg de hertog van Arenberg een kostenraming voor de bouw van een privétheater dat weldra zou worden gebouwd. Toen Jean-Jacques Rousseau Brussel aandeed, was hij getuige van de generositeit van deze grote heer van de Nederlanden, voor wie Voltaire, als teken van dankbaarheid voor zijn gulheid en goede onthaal, een bal met vuurwerk liet organiseren.

Ook de graaf van Cobenzl, tussen 1753 en 1770 gevolmachtigd minister van het hof van Oostenrijk, ontving Karel van Lotharingen, de adel van het land en het corps diplomatique in zijn prestigieuze ontvangstsalons. Ook geliefd waren de soupers bij de graaf van Epinoy,

gouverneur van Brussel, of bij graaf van Lalaing, gouverneur van Brugge, bij mijnheer van Steenhault, voorzitter van de Geheime Raad, of bij de markies van Herzelles, hoofdinspecteur van Financiën. De hele stad vaarde wel met de grote toeloop bij tal van gelegenheden. Veelzeggend is dat het aantal koetsen verdrievoudigd was, zodat in 1769 een verkeersreglement moest worden opgesteld in de omgeving van de Munt vanwege het helse verkeer. De koetsier die dit reglement overtrad, hing meerdere maanden gevangenisstraf boven het hoofd!

VAN HET CONCERT BOURGEOIS TOT HET CONCERT NOBLE

Het *Concert Bourgeois* werd op 17 december 1755 opgericht en vestigde zich in het gebouw van de *Petite Boucherie*, dat uitgaaf op het Beierenplein.³⁶ Deze organisatie, geïnspireerd door het in 1725 opgerichte *Concert spirituel* van Parijs, kreeg de bescherming van de hertog, die de inhuldiging van de zaal op 4 november 1725 bijwoonde. Dit was de eerste publieke concertorganisatie in Brussel. Ze was vooral actief tijdens de periode van de jaarlijkse sluiting van de Munt. Haar muzikanten volgden de actualiteit en aarzelden niet om zich te engageren bij speciale gelegenheden. Zo gaven ze een concert naar aanleiding van de genezing van de landvoogd, die een tijd geplaaagd was door hevige jichtaanvallen en wondroos aan de knie. Bij die gelegenheid versierden ze de gevel van het gebouw met duizenden lampions. Het *Concert Noble*, een muzikale formatie die voor het eerst wordt vermeld op 20 maart 1754, speelde soms in het Broodhuis maar ook in het stadhuis, waar het trouwens voor een tijd gehuisvest was. Karel van Lotharingen beschikte echter ook over zijn persoonlijke muzikanten. Zij traden op in de koninklijke kapel, begeleidden zijn draagbaar theater of versterkten de ensembles van de Sint-Goedelekerk en de Onze-Lieve-Vrouw-ten-Zavelkerk. Ze luisterden bovendien de maaltijden op aan het hof, waar bij grote gala's zelfs het volk werd toegelaten.

De Munt bleef echter de plaats waar de speciale relatie tussen de vorst en zijn volk het duidelijkst tot uiting kwam, door middel van een uitgebreid repertoire, maar ook dankzij de volksbals, die deze eensgezindheid bekrachtigden. Ook als de hertog niet aanwezig was op de voorstelling, bleef hij plannen maken. In 1755 organiseerde hij een maskerade voor carnaval, een soort Feest van de Wijnbouwers, waarvan de acteurs, volgens de uitdrukkelijke wil van de vorst, leden van de adel waren: *“Les vigneronns viendraient en marche avec une musique. Étant derrière la toile, ils entrent tous dans la vigne, les autres aux cuves et aux pressoirs; ensuite ils sortent tous de la vigne pour aller danser. Puis les dames pourraient être en alsaciennes, qui est un joli habillement, et les messieurs en paysans”*³⁷

EEN EXOTISCH DEFILÉ

In die tijd was China bijzonder geliefd. Decorateurs bedachten duizenden objecten in Chinese stijl, terwijl architecten oosterse kabinetten ontwierpen waarvoor een specifiek decoratief vocabularium werd ontwikkeld. Terwijl de boudoirs overspoeld werden door chinoiserieën en op de wanden ervan apen in humoristische scènes werden afgebeeld, ontstond in de 18de eeuw ook een etnografische interesse voor andere volkeren. Daarvan getuigen exotische of vreemde benamingen zoals 'Pools bed' en 'Gallisch' of 'Russisch behang'. Ook Karel van Lotharingen volgde de mode van de tijd. In 1755 plande hij met behulp van de adel een defilé in de Munt, waar het hof van de Grote Mogol werd uitgebeeld naast Savooiaarden, Tirolers, Hongaren, Lappen, maar ook faunen, porseleinen pagodes, matrozen en de hele Parnassus. Kortom, een vrolijk allegaartje waarin rusticiteit, exotisme en mythologie samen gingen. Op 12 december 1759, voor de verjaardag van de landvoogd, werd op het Brusselse podium *Déguisement Pastoral* gespeeld. De *Gazette des Pays-Bas* van 14 december beschrijft die dag in de volgende bewoordingen: *“Et quand le prince s'absente et revient en ses terres, le peuple acclame le retour du 'fils prodigue' et la musique de jouer...”* Dat is trouwens

wat er gebeurde op 3 juni 1761, toen de violist Van Maldere in de zaal van het *Concert Bourgeois* het stuk *Le temple des Arts* opvoerde, dat speciaal werd gecomponeerd ter ere van de vorstelijke mecenas. Af en toe woonde de prins, die aandacht had voor de verschillende culturen, met genoeg in het Vlaams gespeelde stukken bij, wanneer de in 1755 opgerichte Opera van Brugge in de Munt te gast was.

“EEN FRAAI EN VROLIJK HOF, AANGENAAM, ONDEUGEND, DRINKEND, ETEND EN JAGEND...”

Het bewijs dat muziek een ereplaats innam aan het hof van Karel van Lotharingen is het feit dat de familie Mozart, die erg gevraagd was, besloot om op 4 oktober 1763 Brussel aan te doen. Ze bleven er tot 15 november, in afwachting van een ontmoeting met de landvoogd. Nadat ze een concert hadden gegeven, vertrokken ze naar Parijs en verlieten ze *“une jolie cour gaie, sûre, agréable, polissonne, buvante, déjeunante et chassante”*, althans als we de prins van Ligne mogen geloven.

Bij een overlijden hulde het hof zich echter in het zwart. Zo werd bij de dood van keizer Frans, die op 18 augustus 1765 in Innsbruck overleed, een rouwperiode van meerdere maanden afgekondigd. Op een Te Deum dat druk werd bijgewoond door het hof en het gewone volk stond een door architect Guimard ontworpen katafalk die de dode, een oudere broer van Karel van Lotharingen, moest evoceren. Dergelijke plechtigheden waren eens te meer een gelegenheid om het volk en de macht op een persoonlijke of zelfs geprivilegieerde manier dichterbij elkaar te brengen. Tijdens die periodes viel het culturele leven stil.

In 1768 richtte Charles-Joseph van Helmont, muziekdirecteur van de Koninklijke Kapel, de *Société des concerts* op. Deze huurde een zaal van het college van de jezuïeten en gaf er wekelijks concerten. Op 12 januari 1769 tekende keizerin Maria Theresia de oprichtingsakte van de *Société Littéraire de Bruxelles*. In diezelfde periode werd de

Sint-Niklaaswijk opnieuw ingericht en werden er zelfs plannen gemaakt om de kerk om te vormen tot een schouwburg, terwijl de Zuidelijke Nederlanden verre van antiklerikaal waren. In de jaren daarop werden er plannen gemaakt voor drie publieke tentoonstellingsruimten: een van de jezuïeten (1774), na de secularisatie van de kunstwerken van hun orde³⁸, een voor de collectie van ridder Verhulst (1778) en een van de contemplatieve kloosters (1785). Deze nieuwe culturele ruimten, waar vooral de schilderijen van de Vlaamse school zouden worden geëxposeerd, moesten veel bezoekers lokken en andere kunstenaars aantrekken. Dit rechtvaardigde hun oprichting en benadrukte hun openbaar belang.³⁹ Helaas zou geen van de drie projecten ten uitvoer worden gebracht.

De salons daarentegen, die het voorbeeld van Parijs volgden, bloeiden. In deze bijzondere cenakels, waar ideeën verspreid, kwamen geleerden, wetenschappers, filosofen en literatoren samen onder de bescherming van een gastvrouw of gastheer. Sommige bezoekers waren belust op kennis, terwijl anderen gewoon wilden profiteren van goed gezelschap en amusante verhalen wilden horen. In Frankrijk berustte de reputatie van een salon op de kwaliteit van de genodigden en van de gesprekken die er werden gevoerd. Bepaalde gastvrouwen, zoals mevrouw Geoffrin, mevrouw de Tencin of mevrouw du Deffand, zouden een grote reputatie opbouwen, terwijl de naam van anderen gelukkig is vergeten. Dit fenomeen werd geëxporteerd naar de culturele satellieten van Frankrijk, maar had daar een veel minder grote impact. Terwijl in Brussel de grote families de boventoon voerden, liet ook een zekere juffrouw Cardos, een verleidelijke Spaanse joodse die haar hart had verpand aan de twee broers van de bisschop van Ieper (de een was voorzitter van de Rekenkamer, de andere lid van de Geheime Raad), van zich horen. Er was ook nog juffrouw Murray, de dochter van een Schotse advocaat, dichteres van beroep en bevriend met de graaf van Cobenzl en de prins van Ligne: “*C'est une des personnes les plus instruites, les plus spirituelles, et j'ajouterai*

une des plus jolies que Bruxelles ait jamais vu naître. Elle est connue avantageusement dans le monde littéraire pour des productions en vers et en prose, où respire l'amabilité de son âme. Tout ce que notre ville comptait jadis d'hommes distingués par le rang, l'esprit et le goût, se trouvaient heureux d'être admis dans sa société.”⁴⁰ Laten we ook mevrouw de Nettine niet vergeten, die de activiteiten van haar man overnam en bankier werd van hare majesteit de keizerin en apostolische koningin, en die hof hield. Tot slot nodigde mevrouw de Vaux haar vriend Karel van Lotharingen graag uit in het theater dat ze in de tuin van het afgebrande hof had laten bouwen. Met haar echtgenoot, die benoemd was tot commandant van het jachtslot en de koninklijke jacht, bewoonde ze daar het zogenaamde paviljoen van Karel V. Het is niet zeker of het hier het theater betreft dat architect Guimard in 1775, nadat hij de balzaal van de Munt had gerestaureerd, voor de landvoogd moest inrichten in het koetshuis van het hof. Later zou mevrouw de Vaux in het *Hôtel de Vaux* op het Koningsplein resideren.

KAREL VAN LOTHARINGEN VERMAAKT ZIJN ONDERDANEN

In 1769 maakte opwinding zich van Brussel meester, want de landvoogd had plannen om zijn jubileum te vieren (afb. 7). De *Gazette des Pays-Bas* van 3 april schreef dat de prins van Ligne “*avait fait afficher et publier que tous ceux de la lie du peuple, tant mâles que femelles, qui voudroient se rendre à 9 heures du soir en masques au jardin de son Hôtel, y trouveroient un bon souper suivi d'un bal.*” Het was de regent, de oom van Karel van Lotharingen, die in 1716 in de Opera van Parijs de traditie van het publieke bal had ingevoerd, een nachtelijk feest waar je na middernacht alleen gemaskerd binnen mocht. Het was dus niet te verwonderen dat er een bonte menigte samenkwam in de Munt om gratis te drinken, te dansen en vaak ook te flirten, onder bescherming van een masker. Vroeger had de preutse aartshertogin Maria Elisabeth haar hofdames trouwens verboden dergelijke bals bij te wonen. De geneugten volgden elkaar in de loop van de maand op. Daarvan getuigt dit fragment uit het

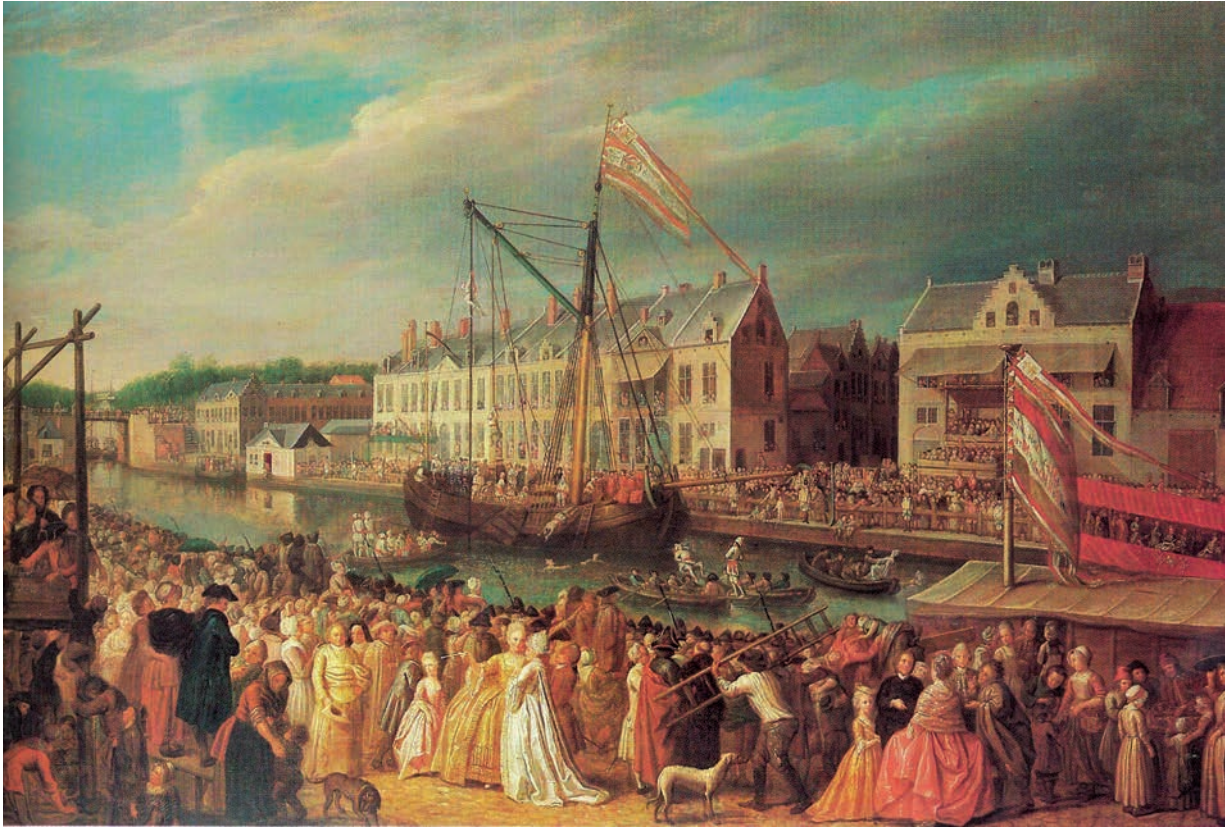
dagboek van graaf Karel van Zinsendorf, gedateerd 18 juli (afb. 8): “*De là au Rivage. Dans une barque, où étaient S.A.R. et toute la Cour, et nombre d'autres assistants, nous vîmes différentes espèces de jeux que S.A.R. donne au public. Le premier est une guirlande attachée au bout d'une antenne d'une des barques du canal. Une corde bien savonnée descend de la pointe de cette antenne directement dans l'eau. On essaye d'y monter et on retombe toujours, jusqu'à ce que le savon peu à peu soit emporté. Le dernier employa bien 10 minutes jusqu'à ce qu'il arriva là-haut. Il faut être bien nerveux pour grimper là-haut. Ils ont des mouchoirs de laine avec lesquels ils s'aident. Le vainqueur avait un air tout abattu, tout éfaré lorsqu'il vint chercher le prix auprès de S.A.R. Le second jeu était une oie attachée au bout de la même corde. Un homme se suspendait au cou de l'oie. On le tirait de l'eau avec l'oie trois fois pour voir si, suspendu en l'air, il arracherait l'oie. Celui qui l'emporta était un gaillard bien dégourdi qui eut deux flambeaux et une soucoupe d'argent. Le troisième jeu était des joutes sur l'eau. Les combattants, armés d'un bouclier et d'une longue lame, au lieu de se tenir en proue le visage contre l'eau, se tiennent en poupe, le visage dans la barque. Une rame ne va pas tandis qu'ils approchent, de sorte qu'il dépend beaucoup des rameurs de faire gagner ou perdre. Ce dernier jeu dura furieusement longtemps sans beaucoup d'agrément. Le coup d'œil de toute la populace rassemblée sur les deux rivages, jusqu'aux arbres du rempart, sur les balcons et dans les fenêtres des maisons étaient admirables.*”⁴¹ De landvoogd hield ervan zich onder zijn volk te begeven en was niet bang voor de menigte. In 1774 getuigde zijn privésecretaris van het feit dat zijn meester, die violen had gehoord, was gaan dansen tussen de kamermeisjes en de lijfknechten. Eens te meer verstevigden deze feesten, die het volk samenbrachten, de relaties tussen bestuurder en onderdanen.

KAREL JOZEF VAN LIGNE LEEFT OP GROTE VOET

Nog een ander groot heerschap uit die tijd hield ervan zijn mensen te vermaken en zich onder hen te mengen. De bijzonder rijke prins Karel Jozef van Ligne (1735-1814) leefde op grote voet. Hij had een levendige geest en was niet

Afb. 7

Het interieur van de Sint-Michiels-en-Sint-Goedelecollegiale, geëtt door Antoine Cardon, werd feestelijk versierd ter gelegenheid van het jubileum van Karel van Lotharingen in 1769. Feestelijkheden gingen in die tijd vaak gepaard met een grote mis, die openstond voor de notabelen en het gewone volk. Gravure (© SAB).

Afb. 8

Dit feest aan de Oeverpoort in Brussel, gedateerd op 18 juli 1769, werd geschilderd door Antoine-Joseph Equenez. Het doek geeft een mooi beeld van de feestelijkheden ter gelegenheid van het jubileum van Karel van Lotharingen. Olie op doek (© Sotheby's).

Afb. 9

Deze gravure herdenkt het feest dat op 2 augustus 1785 werd gegeven door aarts Hertog Albrecht en aartshertogin Maria-Christina in het park van Schoonenberg in Laken terre van de vijf sermenten van de stad Brussel. Gravure door Antoine Cardon (© SAB).

te overtreffen als het erop aankwam extravagante en onvergetelijke feestelijkheden te organiseren. In zijn memoires heeft hij het over een maskerade met als thema de toren van Babel: "le premier coup d'œil enchanté les deux mille spectateurs, car c'était au Grand Théâtre de Bruxelles que tout cela se passait."⁴² De prins van Ligne schroomt niet om zijn tegenslagen met de acteurs te vertellen: "Ce sont de drôles de gens que les gens à talent; ils m'ont coûté bien cher, excepté Prévile, que je faisais jouer à Bruxelles en lui donnant souper, des proverbes, ainsi qu'à Aufresne. Mais Le Kain, par exemple, à qui je fis jouer Mahomet pour le prince Henri, quoiqu'il fut en habit, m'en demanda un, et le commanda en or et en argent..."⁴³ Maar wat had hij er niet voor over om hoogstaande voorstellingen te geven! Je bent *grand seigneur* of je bent het niet... Karel

Jozef nam graag deel aan de mulpartijen van de broederschappen, een detail dat een interessant licht werpt op hun voorliefde voor feesten: "Il me convenait autrefois pour mon agrément et pour le bien des Pays-Bas d'être de toutes les confréries. Je réussissais à merveille à tous ces soupers de deux ou trois cents bourgeois, bons buveurs, friands et bonnes gens dans ce temps. Aux unes, on tire à l'arc, aux autres, à l'arquebuse."⁴⁴ Hij werd lid van de Broederschap van Sint-Dorothea, koningin of godin van de bloemen in Brussel.⁴⁵

EEN LANGVERWACHT STANDBEELD

In 1775, het jaar waarin de hertog van Lotharingen nog een ander jubileum vierde, organiseerde de prins in het

Hôtel de Ligne in Brussel een groot banket van tweehonderd couverts voor zijn infanterie en dragonders.⁴⁶ “Lorsque le peuple valait la peine qu'on s'occupât de lui, je m'étais donné celle de m'en faire aimer; entre autres moyens par celui des bals que je donnais dans mon jardin.”⁴⁷ Brussel vierde feest en alle klassen, van de laagste tot zijne koninklijke hoogte zelf, werden ontvangen en onthaald op bals, met lampions, buffetten, vermaak en vertier naar aanleiding van de inhuldiging van het standbeeld van de geliefde vorst Karel van Lotharingen.⁴⁸ Dit standbeeld vormde het orgelpunt van het jubileumjaar. Het was gegoten en gepolijst in Gent en arriveerde in januari 1775 via het water. Het werd vervolgens op een prachtige kar, bedekt met een rood, met goud bestikt doek, vervoerd tot aan het Baliënplein en daarna in een speciaal daarvoor gebouwd paviljoen gezet om voor een verrassingseffect te zorgen. Op het balkon van het Hôtel de Merode woonde de vorst onder grote publieke belangstelling de inhuldiging bij. Daarna volgde een banket bij de prins van Starhemberg, waaraan buitenlandse ministers en de hoge heren van het land deelnamen. Vervolgens woonde het gezelschap in het Groot Theater een voorstelling bij van twee speciaal voor de gelegenheid geschreven stukken. Nadat ze door de verlichte stad hadden gewandeld, dansten de 1500 genodigden in het stadhuis, terwijl in de schouwburg een groot volksfeest losbarstte, aangeboden door de Staten.⁴⁹ De festiviteiten duurden acht dagen en acht nachten. Maar alle goede dingen gaan voorbij en Karel van Lotharingen overleed op 4 juli 1780 in zijn kasteel in Tervuren, enkele maanden voor zijn schoonzuster keizerin Maria Theresia.

DE LAATSTE SCHITTERING VAN HET OOSTENRIJKSE BEWIND

De rouwperiodes volgden elkaar op en het was dus wachten op de nieuwe landvoogd om opnieuw te kunnen feesten. Volgens graaf Adhémar, minister van Frankrijk in Brussel, werd de Brusselse hemel drie nachten lang

verlicht door vuurwerk toen aartshertogin Maria Christina (1742-1798) (zie afb. p. 26) en haar echtgenoot prins Albert van Saksen, hertog van Teschen (1738-1822), op 10 juli 1781 in aanwezigheid van een enorme menigte hun intrede deden. De dochter van de grote Maria Theresia wijdde zich meteen aan haar taak en richtte het huidige *Concert Noble* op, dat als taak had feesten voor de aristocratie te organiseren. Vooraleer het verhuisde naar een herenhuis in de pas aangelegde Hertogstraat, had het onderdak gevonden in de Vauxhall in het Warandepark. Dit type polyvalent gebouw was ontstaan in Londen en kende een groot succes in Groot-Brittannië en later in heel Europa. De Vauxhall van Brussel bestond uit een klein, rond theater en een balzaal die via een gaanderij verbonden was met een ander gebouw met een café. Er werden theatervoorstellingen of pantomimes en dansavonden gegeven en er werd gedronken. Het gebouw, toegeschreven aan architect Montoyer, werd ingericht door de gebroeders Bultos, voormalige concessiehouders van het Munttheater. De Vauxhall was in 1784, toen Brussel 74.427 inwoners telde, operationeel. Hij beschikte over een aangrenzend lokaal bestemd voor de *Cercle royal gaulois*.

Er bevond zich ook nog een andere schouwburg, *Le Coffy*, in de Heuvelstraat. Het was dus goed leven in de Zuidelijke Nederlanden. In een brief van Catharina II van Rusland (1729-1796) valt te lezen: “*Het zou moeilijk zijn om in een provincie buiten de Nederlanden een even groot aantal toonbare mannen en zo goed geklede vrouwen te vinden.*” In 1787 schrijft ook Belle van Zuylen⁵⁰ (1740-1805) lovend over onze streken, in een brief waarin ze haar broer aanraadt om een tijd in de hoofdstad te verblijven, “*want de lucht is goed in Brabant, en er wordt veel plezier gemaakt in Brussel.*” Voor dat laatste waren er veel mogelijkheden. In 1785 boden de aartshertogen een feest aan in het park van hun residentie Schonenberg, aan de rand van het kanaal van Brussel, ter ere van de vijf eedgenootschappen van Brussel (afb. 9).

Het geluk werd in 1787 bruusk verbroken door de onpopulaire maatregelen van Jozef II (1741-1790). Aartshertogin Maria Christina verzette zich en weigerde de hervormingen die processies en kermissen wilden verbieden, door te voeren. Ze liet haar protest officieel blijken door de Ommegang bij te wonen, waarin dat jaar met fierheid elf reuzen werden ingezet, en ook door aanwezig te zijn in Sint-Goedele voor de plechtige jubileummis van het Heilig Sacrament van Mirakel. Het volk barstte in gejubel uit en juichte de landvoogden toe op de Grote Markt. Het was dus eerder met opluchting dat het de dood van Jozef II vernam. Het volk hoopte het beste van zijn opvolger Leopold II en onthaalde hem enthousiast op 30 juni 1791. Voor die gelegenheid werd een prachtige triomfboog ontworpen door architect Payen. De Munt bleef een aantrekkingspool voor de hogere kringen. Uit een Alfabetische catalogus van het repertoire opgevoerd tussen 1787 en 1791, opgenomen in een *Almanach du Spectacle de Bruxelles* voor het jaar 1792, blijkt dat in die periode 72 tragedies en drama's werden opgevoerd, 163 komedies en 88 komische opera's.⁵¹

Na de dood van de keizer het jaar daarop besteeg Frans II de troon. Hij bracht in 1794 een gedenkwaardig bezoek aan Brussel. Tijdens deze periode hield graaf von Metternich een salon, net als baron van Breteuil, voormalig minister van Financiën van Lodewijk XVI, en de gravin van Narbonne. Deze laatste was een vriendin van Maria Christina. Zij huurde voor 100.000 gulden een herenhuis tegenover dat van de familie van Trazegnies en hield daar schitterende ontvangsten. Niets deed vermoeden dat dit mooie leven weldra nog slechts een herinnering zou zijn. In de nasleep van de Franse Revolutie kwam er meer en meer kritiek op de macht van de Habsburgers en stak het ontvoogdingsstreven de kop op. Terwijl de eerste poging op een mislukking uitliep, resulteerde de tweede in een volledige annexatie door Frankrijk. Er kondigde zich een nieuwe periode aan voor de Zuidelijke Nederlanden, maar de drang om te feesten zou snel de revolutionaire gebeurtenissen weer doen vergeten. Dat is echter een ander verhaal.

VERTALING CITATEN ZIE P. 150-152

BIBLIOGRAFIE

- CORNAZ, M. 'Spectacles privés chez les ducs d'Areberg', in: *Les théâtres de société au XVIIIe siècle*, Editions de l'Université de Bruxelles, Brussel, 2005, p. 87-98 (Etudes sur le 18e siècle, 33).
- COUVREUR, M., *Le théâtre de la Monnaie au XVIIIe siècle*, Université libre de Bruxelles, Brussel, 1996 (Cahiers du Gram).
- COUVREUR, M., 'Le théâtre de la Monnaie au XVIIIe siècle', *Revue de la Société liégeoise de Musicologie*, 6, 1996, pp. 39-68.
- DIRICX de ten HAMME, J., *Souvenirs du Vieux Bruxelles*, Editions libro-sciences, Brussel, 1979.
- ENGLEBERT, G., *Journal de Johann Karl Christian Heinrich von Zinzendorf, Chronique belgo-bruxelloise, 1766-1770*, Brussel, 1992.
- FIOCARDO, *Bruxelles, les Palais de Laeken et Tervuren par un vieux belge*, Stapleaux, Brussel, 1824.
- GACHARD, L.P., 'La Cour de Bruxelles sous les princes de la maison d'Autriche', in: *Documents concernant l'Histoire de la Belgique*, deel III, Brussel, 1895.
- GOEDLEVEN, E., *La Grand-Place de Bruxelles. Au cœur de cinq siècles d'histoire*, Racine, Brussel, 1993.
- HAINAUT-ZVENY, B. d., 'Feesten en vermakelijkheden onder de regering van Karel van Lotharingen', pp. 115-136, pp. 275-296, in: *Karel Alexander van Lotharingen, gouverneur-generaal van de Oostenrijkse Nederlanden*, Koninklijke Bibliotheek van België, Brussel, 1987 (Europalia Oostenrijk).
- HUBERT, E., *Correspondance des Ministres de France accrédités à Bruxelles de 1780 à 1790: dépêches inédites*, 2 delen, Brussel, 1920-'24.

LACROIX, A., *Mémoires du prince de Ligne*, Schnée, Brussel & Leipzig, 1860.

LIBERT, L.-M., *Dames de Pouvoir. Régentes et gouvernantes des anciens Pays-Bas*, Racine, Brussel, 2005.

LIEBRECHT, H., *Histoire du Théâtre français à Bruxelles au XVIIe et au XVIIIe siècle*, Société des Bibliophiles et Iconophiles de Belgique, 1923.

LOIR, C., *L'émergence des beaux-arts en Belgique. Institutions, artistes, public et patriote (1773-1835)*, Editions de l'Université de Bruxelles, Brussel, 2004 (Etudes sur le XVIIIe siècle, hors-série 10).

MEURANT, R., 'Fêtes publiques en Belgique sous l'Ancien Régime', *Bulletin du Crédit communal*, 24, april 1953.

MONTANDON, A. (red.), *L'Hospitalité au XVIIIe siècle, signes et rites*, handelingen van het colloquium in juli 2000 georganiseerd door de CRLMC in Urbino, Italië, Université Blaise Pascal, Clermont-Ferrand, 2001.

MORTIER, R., HASQUIN, H. (red.), *Bruxelles au XVIIIe siècle*, Editions de l'Université de Bruxelles, Brussel, 1977 (Etudes sur le XVIIIe siècle, IV).

MORTIER, R., HASQUIN, H. (red.), *Rocaille, Rococo*, Editions de l'Université de Bruxelles, Brussel, 1991 (Etudes sur le XVIIIe siècle, XVIII).

MORTIER, R., HASQUIN, H. (red.), *Musiques et spectacles à Bruxelles au XVIIIe siècle*, Editions de l'Université de Bruxelles, Brussel, 1992 (Etudes sur le XVIIIe siècle, XIX).

MÜLLER, J.-P., Karel van Lotharingen en de muziek, pp. 106-114, in: *Karel Alexander van Lotharingen, gouverneur-generaal van de Oostenrijkse Nederlanden*, Koninklijke Bibliotheek van België, Brussel, 1987 (Europalia Oostenrijk).

PEREY, L., *Charles de Lorraine et la Cour de Bruxelles sous le règne de Marie-Thérèse*, Calmann-Lévy, Parijs, 1903.

RENOY, G., *Quartier Royal*, Rossel, Brussel, 1980.

RENOY, G., *Le Sablon*, Rossel, Brussel, 1982.

ROGER, P., *Mémoires et souvenirs sur la Cour de Bruxelles et sur la Société belge, depuis Marie-Thérèse jusqu'à nos jours*, Brussel, 1856.

SOENEN, M., 'Fêtes et Cérémonies publiques à Bruxelles aux Temps Modernes', *Bijdragen tot de geschiedenis*, 1-4, 68ste jaargang, 1985.

SORGeloos C., (red.), 'Autour de Charles-Alexandre de Lorraine, gouverneur général des Pays-Bas autrichiens (1744-1780). Culture et Société', *Bulletin du Crédit Communal*, 212, 2000.

Oostenrijks België, 1713-1794. De Zuidelijke Nederlanden onder de Oostenrijkse Habsburgers, Gemeentekrediet, Brussel, 1987 (Europalia Oostenrijk).

De 18de eeuw in het paleis van Karel van Lotharingen, Brepols, Turnhout, 2000.

Met passer en penseel. Brussel en het oude hertogdom Brabant in beeld, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, Brussel, 2000.

Plaatsen om te feesten, Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Mardaga, Sprimont, 1998.

Relation de la pompeuse et magnifique entrée de Leurs Altesses Sérénissimes Marie-Anne, archiduchesse d'Autriche et du prince Charles-Alexandre de Lorraine et de Baar, gouverneurs généraux des Pays-Bas à Bruxelles le 26 mars 1744, François Claudinet, Brussel, s.d.

NOTEN

- Hier in de betekenis van kwaliteit die met de geest te maken heeft.
- Gio Paolo Bombarda (1650-1712) was muzikant, raadsman en schatbewaarder van Maximiliaan Emanuel van Beieren in München en daarna in Brussel.
- Pietro Antonio Fiocco (1654-1714) was een Italiaanse componist aan het einde van de 17de en het begin van de 18de eeuw. In de zomer van 1682 trok hij naar Brussel om er in dienst te treden van prins Eugenius Alexander van Thurn und Taxis. Hij werd benoemd tot kapelmeester van de Onze-Lieve-Vrouw-van-Overwinningkerk en begon religieuze werken te componeren, waaronder missen en motetten.
- Jean-Baptiste Lully (1632 - 1687) was tijdens de barok een Franse componist en violist van Italiaanse origine. Hij was hoofdintendant van muziek van Lodewijk XIV.
- COUVREUR, M., 'Le théâtre de la Monnaie au XVIIIe siècle', *Revue de la Société liégeoise de Musicologie*, 6, 1996, p. 59.
- COUVREUR, M., *op. cit.*, p. 43.
- Ibid.*
- Essais sur l'étude d'un comédien, ou complainte sur le Théâtre actuel*, s.l., 1774, geciteerd in: VAN AELBROUCK, J.-P., Een avond in de opera, pp.52-58 In: *Plaatsen om te feesten*, Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Mardaga, Sprimont p. 54.
- COUVREUR, M., *op. cit.*, p. 46.
- Eugenius van Savoye, prins van Savoye-Carignan (1663 -1736), was een van de belangrijkste en meest zegevierende militaire bevelhebbers in de geschiedenis van het moderne Europa. Zes decennia lang stond Eugenius in dienst van drie Habsburgse keizers: Leopold I, Jozef I en Karel VI. Tussen 1716 en 1724 was hij landvoogd van de Zuidelijke Nederlanden.
- John Churchill (1650-1722), graaf en vervolgens eerste hertog van Marlborough, was een Engelse generaal en politicus. Hij diende in de loop van zijn

carrière vijf monarchen, in de 17de en 18de eeuw.

12. LIEBRECHT, H., *Histoire du Théâtre français à Bruxelles au XVIIe et au XVIIIe siècle*, Société des Bibliophiles et Iconophiles de Belgique, 1923, p. 136.

13. d'HAINAUT-ZVENY, B., 'Feesten en gemakkelikheden onder de regering van Karel van Lotharingen', pp. 115-136, pp. 275-296, in: *Karel Alexander van Lotharingen, gouverneur-generaal van de Oostenrijkse Nederlanden*, Koninklijke Bibliotheek van België, Brussel, 1987 (Europalia Oostenrijk), noot 88, p. 133.

14. *Ibidem*

15. Een naam die destijds soms aan de Muntschouburg werd gegeven.

16. Het was niet ongebruikelijk om voor een bepaalde periode buitenlandse groepen uit te nodigen om het repertoire te variëren. Rekening houdend met de data is het mogelijk dat het gaat om de groep van prins Karel I van Hessen-Kassel (1654-1730), landgraaf van Hessen-Kassel van 1670 tot 1730.

17. De huidige Wolvengracht.

18. LIEBRECHT, H., *op. cit.*, p. 143.

19. Hij werd verafschuwd omdat hij buitensporige belastingen oplegde aan de stad en dan betwijfelde of hij ze wel had ontvangen, en vooral omdat hij op de Grote Markt van Brussel Frans Anneessens, gildedeken en aanstichter van het volksoproer tegen het Oostenrijkse bewind, liet executeren.

20. LIEBRECHT, H., *op. cit.*, p. 162.

21. COUVREUR, M., *op. cit.*, p. 46.

22. COUVREUR, M., pp. 59-60.

23. Jachtreserve verbonden aan het paleis van Brussel, dat onder meer het terrein besloeg waar zich nu het Warandepark bevindt.

24. LIEBRECHT, H., *op. cit.*, p. 162.

25. Lodewijk Ferdinand van Bourbon, Franse kroonprins (1729-1765), was de oudste zoon van Lodewijk XV en diens echtgenote Maria Leszczyńska.

26. LIBERT, L.-M., *Dames de Pouvoir. Régentes et gouvernantes des anciens Pays-Bas*, Racine, Brussel, 2005, p. 322.

27. Uit dankbaarheid voor de goede ontvangst die hem werd bereid, bekostigde hij de bouw van een fontein op de Zavel, die er nu nog altijd staat.

28. Thomas Bruce, tweede graaf van Aylesbury en derde graaf van Elgin (1656-1741), was een van de weinige Engelse edelen die de Stuarts en koning Jacobus II bleven steunen. In 1695 werd hij door Willem III beschuldigd van samenzwering en opgesloten in de Londense Tower. Hij werd uiteindelijk vrijgelaten maar moest in ballingschap gaan. Hij ging naar Brussel, waar hij leefde tot aan zijn dood in 1741.

29. Naam die werd gegeven aan de gevolmachtigde minister tijdens het bewind van Maria Elisabeth.

30. d'HAINAUT-ZVENY, B., *op. cit.*, p. 116.

31. Maurits van Saksen (1696-1750) was een *condottiere*, maarschalk-generaal van Frankrijk.

32. d'HAINAUT-ZVENY, B., *op. cit.*, p. 117.

33. d'HAINAUT-ZVENY, B., *op. cit.*, p. 118.

34. LIEBRECHT, H., *op. cit.*, p. 179.

35. De Franse contradans, later quadrille genaamd, wordt 'in vierkant' gedanst: vier paren opgesteld op de zijden van een vierkant dansen per twee, vier of acht, naargelang de figuur die wordt uitgevoerd. Traditioneel wisselen in de dans negen *entrées* (coupletten) af met een *refrein* (een specifieke figuur voor elke contradans). De negen *entrées* zijn opeenvolgend: *le rond, la main, les deux mains, le moulinet des dames, le moulinet des hommes, le rond des dames, le rond des hommes, l'allemande* (de rondedans, de hand, de twee handen, het molentje van de vrouwen, het molentje van de mannen, de rondedans van de dames, de rondedans van de heren, de allemande) en opnieuw *le rond* om te eindigen.

36. Het huidige Dinantplein.

37. *Essais sur l'étude d'un comédien, ou complainte sur le Théâtre actuel*, s.l., 1774, geciteerd in: VAN AELBROUCK, J.-P., Een avond in de opera, In: Plaatsen om te feesten, Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Mardaga, Sprimont p.52

38. Paus Clemens XIV schafte op 21 juli 1773 de Sociëteit van Jezus (bekend als de jezuïeten) overal ter wereld af met de pauselijke brief *Dominus ac Redemptor*.

39. Cf. LOIR, C., *L'émergence des beaux-arts en Belgique. Institutions, artistes, public et patrimoine (1773-1835)*, Editions de l'Université de Bruxelles, Brussel, 2004 (Etudes sur le XVIIIe siècle, hors-série 10).

40. FIOCARDO, Bruxelles, *les palais de Laeken et de Terveuren par un vieux Belge*, Sta-pleaux, Brussel, 1824, p. 150.

41. d'HAINAUT-ZVENY, B., *op. cit.*, p. 277.

42. VAN AELBROUCK, J.-P. Een avond in de opera, pp.52-58. In: Plaatsen om te feesten, Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Mardaga Sprimont p. 52.

43. LACROIX, A., *Mémoires du prince de Ligne*, Schnée, Brussel & Leipzig, 1860, p. 84.

44. LACROIX, A., *op. cit.*, p. 88.

45. LACROIX, A., *op. cit.*, p. 89.

46. LACROIX, A., *op. cit.*, p. 90.

47. LACROIX, A., *op. cit.*, p. 123.

48. d'HAINAUT-ZVENY, B., *op. cit.*, p. 124.

49. d'HAINAUT-ZVENY, B., *op. cit.*, p. 121.

50. Isabelle de Charrière, in haar jeugd bijgenaamd Belle van Zuylen, werd geboren als Isabella Agneta Elisabeth van Tuyll van Serooskerken in het kasteel van Zuylen, in Oud-Zuilen bij Utrecht. Ze overleed in Pontet à Colombier, in het kanton van Neuchâtel. Ze was een uit de Nederlanden afkomstige schrijfster die in het Frans schreef.

51. COUVREUR, M., *op. cit.*, p. 62.

The good life, society life in the Austrian Netherlands

With the exception of a few interludes the Netherlands were under Habsburg rule throughout the 18th century and administered by a succession of governors sent by Vienna. These administrators, who came from the imperial entourage, had a defining influence on the arts in general and society life in particular. Although the Archduchess Maria-Elisabeth, a great music fan, admitted a fondness for Italian opera, the programming tended more towards France under Charles de Lorraine. However, they all organised grand balls as well as festivities for the people which followed the official and religious calendar celebrated in the Netherlands. The tradition of the Joyous Entries also continued, with its typical temporary architecture glorifying the ruling powers and colourful processions illustrating the importance of the guilds and corporations. At the very beginning of the 18th century the Théâtre de La Monnaie opened its doors and, following a Parisian trend, several aristocrats organised salons in their ostentatious mansions. Like most European cities, Brussels experienced the good life so typical of the Enlightenment.

REDACTIECOMITÉ

Jean-Marc Basyn, Stéphane Demeter,
Paula Dumont, Cecilia Paredes en
Brigitte Vander Bruggen

SECRETARIAAT

Cindy De Brandt

REDACTIE

Stéphane Demeter, Paula Dumont, Jean
Houssiau, Virginie Jourdain, Geneviève Lacroix,
Christophe Loir, Cecilia Paredes, Anne-Marie
Pirlot, Christophe Vachaudéz, Brigitte Vander
Bruggen, Isabel Vermote

VERTALING

Hilde Pauwels, Eric Tack, Gitracom

NALEZING

Suzanne Gillijns, Harry Lelièvre, Stephan Van
Bellingen, Mia Verstraete en de leden van het
redactiecomité

VORMGEVING

supersimple.be

DRUK

Dereume Printing

BEDANKINGEN

Philippe Charlier, Julie Coppens, Alfred de Ville
de Goyet, Alice Gerard, Jean-Luc Mousset,
Marie Theunissen

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Arlette Verkruyssen, directeur-generaal van het
Bestuur Ruimtelijke Ordening en Huisvesting,
Brussels Hoofdstedelijk Gewest - Directie Monu-
menten en Landschappen, CNN - Vooruitgangs-
straat 80, 1035 Brussel.

*De artikelen zijn gepubliceerd onder de verant-
woordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor
het reproduceren, vertalen of herwerken zijn
voorbehouden.*

HERKOMST VAN DE FOTO'S

*Mochten er ondanks onze inspanningen om
alle reproductierechten te betalen toch nog
gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden,
dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij
de Directie Monumenten en Landschappen van
het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.*

FOTO OMSLAG

Koninklijke Muntshouwborg te Brussel
(picture © Georgesdekinder.com).

LIJST MET AFKORTINGEN

ARB - Académie royale de Belgique
KBR - Koninklijke Bibliotheek van België
KIK-IRPA - Koninklijk Instituut voor het
Kunstpatrimonium
KMKG - Koninklijke Musea voor Kunst
en Geschiedenis
KMSKB - Koninklijke Musea voor Schone
Kunsten van België
MBHG - Ministerie van het Brussels Hoofdste-
delijk Gewest - Documentatiecentrum van het
Bestuur Ruimtelijke Ordening en Huisvesting
MSB - Museum van de Stad Brussel - Broodhuis
SAB - Stadsarchief Brussel

ISSN

2034-578X

WETTELIJK DEPOT

D/2013/6860/013

**Cette revue paraît également en Français
sous le titre *Bruxelles Patrimoines*.**